

De Dodaars in Groningen

Egbert Boekema

In 2007 was de Dodaars de Vogel van het Jaar van Avifauna Groningen. In totaal zijn honderden waarnemingen ingestuurd via de website. Het idee was om hier op korte termijn een samenvatting van te geven.

Hoewel dus een aanzienlijk aantal meldingen werd verzameld, om precies te zijn 526 inclusief 76 van de website waarneming.nl, bleek bij nadere bestudering dat, vanwege lacunes, het de meest zinvolle insteek was om deze te combineren met een reeds aangelegde verzameling van circa 2000 waarnemingen die vanaf het begin van Avifauna Groningen zijn verzameld. Hierbij zijn ook de waarnemingen die zijn gebruikt voor de *Vogels van Groningen* (Boekema et al. 1983). In dit artikel wordt achtereenvolgens het broeden en de doortrek van de Dodaars in Groningen behandeld aan de hand van ruim 10.000 waargenomen vogels. Zoals gebruikelijk bij losse waarnemingen hebben we geprobeerd per decade het voorkomen samen te vatten. Na het opschonen van dubbele waarnemingen (per decade op dezelfde plek) zijn uiteindelijk 7686 waarnemingen verwerkt. Aan de hand van een aantal grafieken wordt in dit artikel het voorkomen in Groningen gepresenteerd.

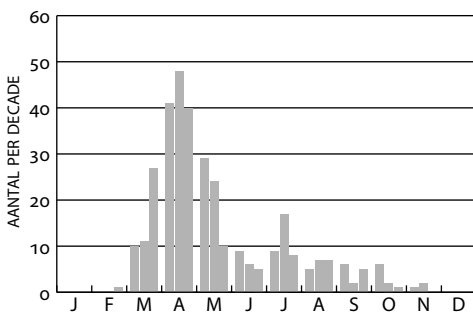
Broedvogels en roepproductiviteit

Dodaarzen hebben een opvallende hinkende baltsroep. In de loop van de jaren is deze baltsroep 338 maal genoteerd. Als we het verloop per decade bekijken dan ligt de hoogste activiteit in april (figuur 1). Er volgt daarna een geleidelijke afname naar juni met een kleine opleving in juli. Maar ook in de herfst is de baltsroep nog geregeld te horen, zowel in de broedgebieden als ook elders, zoals in de haven van Lauwersoog.

Behalve de baltsroep heeft de Dodaars ook wel andere roepjes op het repertoire staan, maar deze zijn minder opvallend dan de schelle baltsroep. Een uitzondering hierop is een snelle viertonige *diedelieduu*-roep, die ook op tientallen meters afstand goed is te horen. Deze roep is vooral in augustus tot november gehoord (vijf keer in augustus, vier keer in september, zeven keer in oktober, zes keer in november en drie keer in december). Tevens is deze roep één keer in maart en begin april gehoord, maar nooit in het broedseizoen. In de herfst zijn de *diedelieduu*-roep en de baltsroep soms tegelijk op dezelfde plek te horen. Het feit dat deze roep nooit in de broedtijd wordt gehoord wekt de suggestie dat het om een contactroep gaat. In de broedtijd is deze roep dan niet nodig, want de baltsroep is op grote afstand nog te horen. Dat de *diedelieduu*-roep vermoedelijk een contactroep is, werd ook een paar jaar geleden opgemerkt door de auteur bij het verlaten van de werkplek: op 23 november om 18.00 uur riep een vogel in het donker in een sloot aan de rand van de stad Groningen. Een enkele keer is ook gezien dat Dodaarzen synchroon duiken, met bij het bovenkomen een soort *diedelieduu*-roep. Gezamenlijk duiken is echter sporadisch en veel minder frequent dan bijvoorbeeld bij Aalscholvers, zaagbekken en Brilduikers het geval is.

De Dodaars is in Groningen nooit een talrijke broedvogel geweest. Tussen 1973 en

1979 zijn op achttien plaatsen broedgevallen vastgesteld en werd het aantal broedparen op 16-23 geschat (Boekema et al. 1983). Na het verschijnen van dit eerste boek over de Groninger vogels kwamen meer gegevens beschikbaar en bleek dat van een flink aantal soorten broedvogels de aantallen achteraf wat te laag waren geschat; met name bij de zangvogels was dat het geval (Van den Brink et al. 1992). Dit ging echter voor de Dodaars niet op, want in 1992 werd het aantal broedparen op twintig geschat. Tijdens de broedvogelinventarisatie van SOVON in de jaren 1998-2000 werd in veertien blokken broeden vastgesteld (Vergeer 2002). Ten opzichte van de eerste broedvogelatlas van SOVON uit het midden van de jaren zeventig (Teixeira 1979) was de soort uit tien hokken verdwenen en in negen andere verschenen. Hieruit komt naar voren dat de Dodaars geen algemene soort is, want er zijn in Groningen ongeveer 100 5x5 kilometerhokken, als we alle incomplete grenshokken samenvoegen. Ook zouden we kunnen concluderen dat de soort nogal mobiel is, maar dat is eigenlijk te kort door de bocht. Dodaarzen kunnen jaren achtereenvolgend op sommige geïsoleerde plekken broeden en bovendien is het landschap in de laatste 30 jaar sterk veranderd. Omdat het er niet al te veel zijn, gaan we hier de belangrijkste broedplekken bij langs, te beginnen met Groningen en dan met de klok mee door de rest van de provincie.

Figuur 1. Roepactiviteit van de Dodaars: baltsroep per decade 1968-2007 (totaal = 338).

Van de stad Groningen komt de eerste melding uit 1952. Wijlen Jo de Jonge (oud-secretaris van Avifauna Groningen) schrijft in 1952 in het tijdschrift *Natura* (49: 89): “De Dodaars heeft enkele jaren geleden zijn intrek genomen in een van onze stadsvijvers. De laatste jaren zijn er zeker 5 à 6 paartjes geweest die er met succes hebben gebroed, ook al zijn ze behoorlijk lastig gevallen door Meerkoeten”. Hij schreef er helaas niet bij waar, maar zeer waarschijnlijk ging het om het Stadspark, dat op een gegeven moment aanzienlijk aan de noordwestzijde werd uitgebreid. Ook in recente jaren zijn hier broedvogels aanwezig, namelijk in de buurt van de kinderboerderij. Met de uitbouw van de stad in de jaren zestig aan de zuidoostzijde krijgt de Dodaars ook hier kansen. De soort broedde in 1967 in de vijver tegenover de huidige Euroborg. Deze vijver is al jaren geen broedplaats meer en is bovendien recent voor de helft gedempt. Achter deze vijver lag geruime tijd een groot industrieterrein deels braak. Ongeveer ten westen van de huidige destilleerderij van Hooghoudt lag een mooi plasje waar in 1973 en 1977 een paartje broedde. Deze omgeving is momenteel volledig volgebouwd. Op klei-afval van de Suikerunie werd naast Vinkhuizen een jaar of tien geleden het Westpark aangelegd met daarin op circa drie meter hoogte een mooie geïsoleerde vijver met schoon water. Precies wat Dodaarzen nodig hebben en in 2006 en 2007 zaten er twee paartjes met jongen. Iets noordelijker werd in de Reitdiepwijk omstreeks 2003 een vijver gegraven om er rondom huizen te bouwen. De bouw begon echter pas in 2007 en in de tussentijd vulde deze ‘bak’ zich met schoon water. In 2005 en 2006 werden er in september maximaal achttien vogels op deze plas gezien. Er was nauwelijks vegetatie dus broeden leek niet erg voor de hand te liggen. Maar schijn bedriegt soms, want op 21 augustus 2005 zat een adulte vogel met twee juvenielen bij een minuscuul nestvlotje met wat waterplanten te slepen. Een ander jong zat op de rug van een ouder. Vanaf 2007 is deze tijdelijke plek ongeschikt. Vermeedelijk broedden er recent Dodaarzen

Dodaars – Lauwersmeer – augustus 2003

in het recreatiepark ten noordoosten van Karding. Er zijn waarnemingen uit het Edonbos van juni en juli 2007 en in oktober werd een adult met een juveniel gezien. In de gemeente Haren broedden vanaf de jaren zeventig jarenlang Dodaarzen op het SBB-plasje naast de visplas Sassenhein-zuid. De oevers van deze plas groeiden echter steeds verder dicht met bosopslag. Of er nog jaarlijks wordt gebroed is onduidelijk. In de uitbreiding van de Hortus werd een jaar of tien geleden een heideven aangelegd van circa 40 bij 40 meter. In augustus 2004 zat in dit plasje een adult met twee pullen. Dit lijkt op het eerste gezicht een te klein gebied, maar we moeten bedenken dat een Dodaars een zeer gevarieerd menu heeft. Ze eten vooral vis, maar bijvoorbeeld ook zoetwaterslakken (Bauer & Glutz von Blotzheim), waardoor broedvogels het ook in kleine watertjes kunnen uitzingen. In het Westerkwartier is weinig geschikt

biotoop. Tijdens een integrale inventarisatie in 1975 kwam alleen de Tolberterpetten bij Boerakker als geschikte broedplaats naar voren. Ook werd broeden aan de westzijde van het Leekstermeer door lokale vogelaars verondersteld, maar in feite was hier geen geschikt biotoop. In de Tolberterpetten werd in het grootste petgat gebroed. Hier komt vrijwel nooit iemand, want het is een gesloten SBB-reservaat. Tijdens de SOVON-inventarisatie van 1998-2000 werd dan ook niets in dit atlashok opgemerkt. Mogelijk ten onrechte, want op 2 juli 2002 ben ik er met enige schroom even snel ingelopen vanwege de goede periode om jongen te scoren en inderdaad zwommen er ten minste twee Dodaarzen rond, waarvan één juveniel. Vermoedelijk zijn de Tolberterpetten dus vaker bezet; er is ook een melding van 28 mei 2007 van een paartje uit Boerakker. Het Groninger Landschap heeft een jaar of acht geleden naast de Lettelberterpetten een 100 bij 100

meter grote plas aangelegd die zeer geschikt is voor Dodaarzen. In september 2000 zat er een adulte vogel met twee juvenielen en sindsdien broeden ze er jaarlijks. Op 26 mei 2007 zat een roepende vogel op 't Stort, een opspuitterrein bij Aduard langs het Van Starckenborghkanaal. Een waarschijnlijke broedplek.

De Lauwersmeer is het gebied met de hoogste aantallen, waarover later meer, maar aan de Groninger kant broeden slechts hier en daar vogels en mogelijk niet eens elk jaar. Bij het Roodkeelplasje, naast het Jaap Deensgat, werd in 2002 en 2006 gebroed. Elders is in Noord-Groningen nergens geschikt biotoop, behalve in de bakken van de Eemshaven. In 2007 zaten hier minstens zes roepende vogels, maar in de broedvogelatlas wordt voor de jaren 1998-2000 het atlasblok 3-47 van de Eemshaven met oranje ingekleurd, wat betekent dat er 11-25 paren zaten. Op de lange termijn is het voortbestaan van deze plek met de hoogste aantallen broedvogels van Groningen echter mede afhankelijk van de goede wil van de energiejongens van de naastgelegen centrale. De Eemshaven valt nu eenmaal niet onder de Ecologische Hoofdstructuur.

In *Midden-Groningen* is er de laatste 30 jaar alleen maar biotoop bij gekomen. Op twee inmiddels beschermde opspuitterreinen langs het Eemskanaal zitten regelmatig broedvogels. Volgens Martijn Bakker zaten er in 2007 twee paartjes bij zowel Blokum als Veldzicht. Dit zijn 'oude' terreinen, want op 4 oktober 1969 zaten er samen tien vogels op een aantal plassen langs het Eemskanaal. In 1980 waren op deze plek ook broedvogels aanwezig.

Van recentere datum is de noordzijde van het Schildmeer, waar het natuurgebied Tetjehorn is aangelegd. In het uiterste oostpuntje liggen kleine plasjes met een dichte rietkraag waarin jaarlijks ten minste drie paren broeden. In 1998-2000 was Tetjehorn nog cultuurland en was het bijbehorende atlashok niet bezet. Het Hoeksmeer is wat oppervlakte betreft net even te groot en meer geschikt voor Futen. Sporadisch broeden er Dodaarzen, zoals in 1998.

Geschikter is De Tjamme in Oost-Groningen, maar dan moet je niet bij een grote plas aan de doorgaande weg tussen Beerta en Finsterwolde gaan kijken, maar helemaal aan de westzijde. Net naast de bebouwde kom van Beerta is De Tjamme kleinschaliger en hier is uitstekend biotoop aanwezig waar nu vermoedelijk jaarlijks wordt gebroed. Ook op deze plek werden tijdens de SOVON-inventarisatie in 1998-2000 geen broedvogels aangetroffen, maar wel werd in het hok van Nieuweschans broeden vastgesteld. De beste plekken in Oost-Groningen vormen de diverse kleine natuurbouwterreintjes langs het Winschoterdiep bij Winschoten en Winschoterzijl. Hier broeden enkele paartjes. Verschillende broedplekken uit de jaren zeventig op overhoekjes in het cultuurlandschap zijn vermoedelijk al lang niet meer bezet, zoals de Poortmanswijk bij Nieuwe Pekela en Ommelanderwijk (1978). De Veenhuizerstukken bij Stadkanaal zijn al wel jaren broedgebied. In de jaren zeventig was dit de enige plek in de provincie Groningen waar meer dan twee paren voorkwamen. Toen was dit terrein echter nog geen natuurreservaat maar een complex van vloeivelden van een fabriek.

In *Westerwolde* zijn twee heidevennen op de heide van Ter Borg bij Sellingen al vele jaren bezet. De eerste meldingen komen uit 1968. Doordat de grondwaterstand op deze heide is verbeterd vanwege het dempen van een diepe sloot die dwars door het terrein liep, kan dit terrein nog jaren vooruit. Elders in Nederland is geconstateerd dat in droge jaren de stand op heidevennen gevoelig kan inzakken. Bij de zandafgraving van Sellingerbeetse was broeden in 1968 waarschijnlijk (baltsroep gehoord), maar dit terrein is nu ongeschikt. De voormalige vloeivelden van Ter Apel hebben tegenwoordig nog slechts een paar plasjes, aangezien de meeste oude bakken droog staan. Maar het water is nu schoner en er zitten tegenwoordig enkele paartjes. Een nieuwe broedplek is het rietfilter bij Laude.

In de gemeente *Hoogezand-Sappemeer* zijn bij Westerbroek een jaar of twintig geleden door Natuurmonumenten in het moeras-

gebied Hesselincklaan enkele nieuwe plasjes gegraven waar jaarlijks circa drie paartjes broeden. Heel recent is de Kropswolder-buitenpolder opnieuw ingericht. In 2007 zaten hier op twee plaatsen broedende Dodaarzen. Aan de andere zijde van het Foxholstermeer, in de Westerbroekster-madepolder, zitten vermoedelijk ook af en toe broedvogels. Beide polders zijn echter tamelijk onoverzichtelijk en een Dodaars is er gemakkelijk te missen.

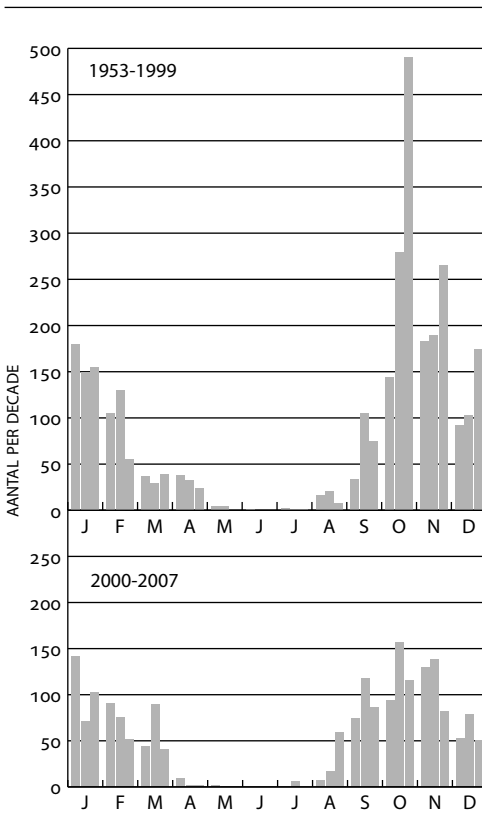
Samengevat broeden er nu in Groningen jaarlijks vermoedelijk 40-50 paren als we er van uitgaan dat bovenstaande opsomming onvolledig is. Dat is twee keer zoveel als een jaar of 30 geleden en de toename is voornamelijk te danken aan natuurbouw in terreinen op voormalige cultuurgrond. Op kanalen (Ruiten A-kanaal in de jaren zeventig) broeden nu minder vogels, zoals ook elders in Nederland (Vergeer 2002). Misschien zitten er in Groningen zelfs nog wat meer broedvogels dan de geschatte 40-50. Er zijn diverse terreintjes die geïsoleerd in het cultuurland liggen waar zelden iemand komt (plasje naast de N33 bij Zuidbroek, het Bolmeer bij Zevenhuizen, Jilt Dijkshede bij Opende, hier is een voormalig meeuwenven; zitten hier misschien Dodaarzen?). Maar ook van middelgrote gebieden, zoals de bovengenoemde Tolberterpetten, Rijpma bij Harkstede (broedvogel in 1995, maar daarna nooit meer?), de Barlagen Polder bij 't Waar (baltsend in juli 1983), Blekslage bij Harpel (in 2007 in de broedtijd) en nog veel andere terreinen, worden zelden waarnemingen ingevoerd. Verder is de kans groot dat late broedvogels, zoals hiervoor beschreven voor de Reitdiepwijk in Groningen, gemakkelijk over het hoofd worden gezien, zodat mogelijk 40-50 paren aan de lage kant is.

Doortrek

Kustgebied

Het aantal doortrekkende vogels in de herfst en winter ligt een aantal malen hoger dan het totale aantal broedvogels. Het grootste deel van deze vogels is in het

kustgebied waargenomen, dat wil zeggen in de strook van enkele kilometers breed langs de zeekust vanaf de Dollard tot aan Lauwersoog. De Lauwersmeer is de beste plek om flinke groepen Dodaarzen te zien. Lange tijd was het Nieuwe Robbengat de favoriete plek met opvallende aantallen in oktober en november. Op 29 oktober 1988 zaten er maar liefst 140 in een aantal losse groepen, exclusief zes vogels die even verderop bij de sluizen zaten. Dit aantal is zelfs bij benadering nooit weer gescoord, hoewel in latere jaren er hier wel tientallen zijn gezien. Maar sinds 2000 wordt deze oktober-november piek hier niet meer opgemerkt. De laatste jaren is de plek met de hoogste aantallen in de Lauwersmeer de Marnewaard. Voor de inrichting van de Lauwersmeer liepen twee voormalige prieden van het Nieuwe Robbengat achter de huidige windmolen als lange vingers nog een flink eind door. Deze geulen zijn tijdens de inrichting van het militaire oefenterrein onherkenbaar vergraven tot een aantal plasjes. De beste plas ligt anderhalve kilometer achter de windmolen. Op al deze plasjes samen zaten op 30 augustus 2003 35 Dodaarzen en op 15 september 2007 33. Vermoedelijk komen er nog wel hogere aantallen voor want de oevers zijn dicht begroeid en onoverzichtelijk. Bovendien komen er weinig vogelaars. In oktober en november liggen de aantallen hier al weer een stuk lager, wat suggereert dat dit lokale vogels zijn die zich net na de broedtijd daar verzamelen en geen vogels uit noordoostelijke gebieden buiten Nederland. Om het huidige en voormalige aantalsverloop zo goed mogelijk in kaart te brengen, zijn alle waarnemingen per decade uitgesplitst voor het kustgebied in voor en na het jaar 2000. De broedplaatsen, zoals de bakken van de Eemshaven, zijn niet meegeteld. Verder hebben we alle binnenlandwaarnemingen buiten de broedplaatsen geturfd en ten slotte de aantallen op de broedplaatsen. Hieruit kan een aantal globale conclusies worden getrokken. De belangrijkste conclusie is dat alles erop wijst dat de aantallen in het winterhalfjaar, en dan met name in oktober en november, na de eeuwwisseling

Figuur 2. Aantallen van de Dodaars (per decade) voor het kustgebied in de vorige (boven) en deze eeuw (onder). Voor ieder gebied is per decade het hoogste aantal één keer meegenomen.

afgenomen zijn. De opgetelde aantallen uit deze en de vorige eeuw laten dat duidelijk zien (figuur 2).

Op diverse plaatsen zijn in de jaren zeventig in het kustgebied groepen van 10-30 vogels gezien in polderkanalen, zoals in de Dollard en tussen Noordpolderzijl en de Eemshaven. Dergelijke grote groepen zijn in deze eeuw zelden meer gezien, hoewel er geschikt biotoop bij is gekomen, zoals de Klutenplas in de Noordpolder en de Ruidhorn in de Emmapolder. De algehele afname in het kustgebied in het winterhalfjaar kunnen we ook constateren aan de hand van de aantallen in de havens van de Eemshaven en Lauwersoog, die zeer intensief worden bezocht. Deze havens zijn niet al te sterk veranderd. Maar ze laten beide een afnemende

trend zien, te meer als we bedenken dat in de jaren negentig de haven van Lauwersoog aanzienlijk naar het oosten werd uitgebreid.

	Eemshaven	Lauwersoog
1970 - 1979	40	30
1980 - 1989	35	10
1990 - 1999	17	8
2000 - 2008	15	14

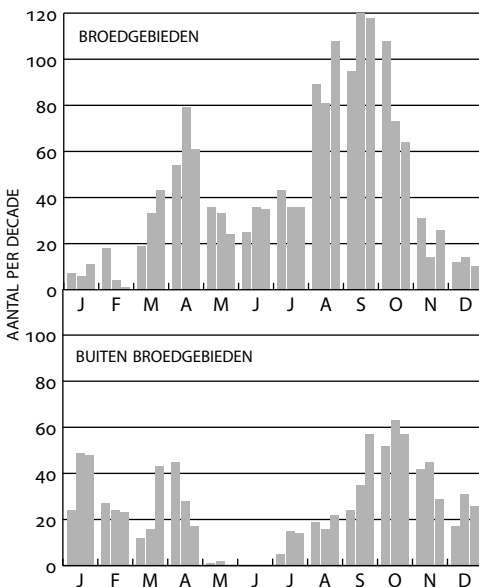
De afname in oktober-november kunnen we interpreteren als een afname van het aantal doortrekkers uit landen ten noordoosten van Nederland. Omdat de trek van de Dodaars niet erg opvallend is en meestal 's nachts lijkt plaats te vinden, hebben we daar uit Groningen nauwelijks gegevens over. Bij de Hunzencentrale zijn

door Han de Boer tussen 1967 en 1972 zeven draadslachtoffers gevonden in de maanden oktober-maart die waarschijnlijk 's nachts zijn verongelukt. Toen in de jaren zeventig nog veel aan zeetrek op Schiermonnikoog werd gedaan, werd de soort slechts zeer sporadisch waargenomen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Roodhalsfuut. Bij Lauwersoog wordt ook zelden of nooit een langstrekkende Dodaars gezien.

Binnenland

Ook voor het binnenland hebben we de totale aantallen vergeleken (figuur 3). Omdat het hier om veel lagere aantallen gaat dan in het kustgebied, is het uitsplitsen in de tijd achterwege gelaten. Wat het verloop in de broedgebieden betreft, zijn er vier duidelijke perioden aan te wijzen. In de winter zitten er weinig vogels in deze gebieden, wat deels te verklaren is door dichtvriezen en dergelijke. Maar zo vaak vriest het nu ook weer niet en kennelijk zijn de broedgebie-

den in de winter wat minder aantrekkelijk dan de vele plassen, sloten en kanalen waar Dodaarzen in de winter op zijn gezien (zie buiten de broedgebieden, figuur 3). Het is in dit kader overigens onmogelijk om alle plekken waar ooit Dodaarzen zijn opgemerkt op te sommen, maar uit ten minste 50 atlasblokken zijn waarnemingen bekend. In februari is er een duidelijke dip, dit is de maand met de allerlaagste aantallen; ook in het kustgebied zijn er dan maar weinig. In maart-april stijgen de aantallen geleidelijk. In mei liggen ze schijnbaar wat lager. Hier lijken twee verklaringen voor te zijn. Ten eerste roepen Dodaarzen in mei minder dan in april (figuur 1) en ten tweede is er ook in de broedgebieden nog wel enige doortrek te verwachten. Dit blijkt uit het verloop in de niet-broedgebieden waar in april ook een piekje te zien is (met als hoogste uitschieter twaalf Dodaarzen in de Julianahaven van de Eemshaven op 27 april 2007). Vanaf mei nemen de aantallen toe. Dit heeft deels te

Figuur 3. Aantallen van de Dodaars (per decade) in de broedgebieden (boven) en daarbuiten (onder) (totaal = 345).

maken met de komst van jongen. Op 24 mei 1981 werd al het eerste donsjong bij Sassenhein-zuid gezien. De bulk van de jongen komt echter pas in juli/begin augustus tevoorschijn. Het aantal vogels op de broedplekken is het hoogst in augustus en september en is circa twee keer zo groot als in april. Waarschijnlijk bestaat het aantal dan ook voor een klein deel uit trekvogels, want trekvogels worden in deze periode ook elders opgemerkt. Na begin oktober nemen de aantallen op de broedplaatsen sterk af. Elders in het binnenland loopt de herfstpiek tamelijk synchroon met de piek in het kustgebied na 2000.

Tot slot

Behalve het tellen van vogels komen andere aspecten meestal niet al te veel aan bod. Wat de Dodaars betreft is deze soort sterk gebonden aan schoon water in de broedtijd, maar uiteraard ook erna. De hoge aantallen in de Marnewaard hebben vermoedelijk ook te maken met het feit dat de waterhuishouding losgekoppeld is van de boezem in de Lauwersmeer. Door zijn ietwat teruggetrokken gedrag en kleine postuur heeft de Dodaars weinig specifieke vijanden. Bij gevaar duiken ze onder en soms komen ze alleen met de kop boven water, als een periscoop op een duikboot. Natuurlijk liggen er altijd rovers op de loer, zoals bij alle vogels. Bij zwemend verdwijnen er in Groningen vermoedelijk dagelijks levende eenden in de snavel van Grote Mantelmeeuwen. Een opvallende vijand van de Dodaars is de zeehond. Zelf heb ik een keer in de Eemshaven gezien hoe een levende Dodaars werd gevangen en opgepeuzeld. Op een internetdiscussie kwamen onlangs meer van dit soort gevallen in Nederland boven water. Bij navraag in de zeehondencreche in Pieterburen een aantal jaren geleden bleek dat er met enige regelmaat en met succes naar Kokmeeuwen wordt gehapt die op gevoerde vis in de buitenbassins afkomen. Daar gaat dan een van je mooie rode poten, of erger nog, jijzelf! Op de website www.lauwersmeer.com staat dat ook een IJsdruiker probeerde een Dodaars te vangen, maar

dat is meer een curiosum. In hoeverre dit van invloed is op de totale populatie is maar de vraag. Zoals bij heel veel soorten is de beschikbaarheid van een goed biotoop veel belangrijker. De conclusie is dat Groningen er wat dat betreft de laatste 30-40 jaar op vooruit is gegaan. Wat echter de reden is dat het aantal doortrekkers is afgenomen, zou verder moeten worden uitgezocht. Mogelijk blijven er meer vogels in de landen ten noorden van ons hangen, zoals dat ook bij Bonte Kraaien, Klapeksters en Grote Zaaibekken het geval is.

Dankwoord

Op deze plaats wordt iedereen bedankt die waarnemingen heeft ingestuurd. Het is onmogelijk om iedereen apart te noemen, maar ik wil een uitzondering maken voor Anneke Nieuwenhuijs en Alco en Johan van Klinken die in een eerder stadium al hun dagboeken hebben doorgespit. Dit leverde uiteindelijk een paar honderd waarnemingen op.

Literatuur

- Bauer, K. & U. Glutz von Blotzheim. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*.
- Boekema, E.J., P. Glas en J.B. Hulscher 1983. *De vogels van de provincie Groningen*. Groningen.
- Teixeira, R.M. 1979. *Atlas van de Nederlandse broedvogels. 's Graveland*.
- Vergeer, J.-W. 2002. *Dodaars Tachybaptus ruficollis*. pp 60-61 in: SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. *Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000*. *Nederlandse Fauna* 5. Leiden.
- van den Brink, H., J. Furda, J. van Klinken & K. van Scharenburg 1992. *Vogelatlas van Groningen*. Groningen.

Egbert Boekema

Jupiterstraat 99
9742 EV Groningen
e.j.boekema@rug.nl